

Slutrapport projekt journalnummer 2017-465 Jordbruksverket

Kunskapsförmedling och kompetensutveckling inom fäbodbruk och utmarksbete med lantrasdjur samt med fokus på mjölkproduktion och mjölkförädling

"När förr blir nu"

GENOMFÖRANDE AV PROJEKTET

Kort beskrivning av projektet

Projektet har syftat till kompetensutveckling samt stimulera till företagsutveckling och nyföretagande med fokus på produktion av främst mjölk och mjölkprodukter från lantraser i aktivt fäbodbruk.

Projektet har pågått i fyra län under 2020 och 2021. Kunskapsförmedlingen och kompetensutvecklingen inom fäbodkulturen har varit mycket välkommet. Detta har märkts på det stora intresse som projektet rönt. Kunskapen om de lantraser vi har inom fäbodkulturen har varit en viktig del. För att deltagarna skulle få ut så mycket som möjligt av projektet förlades första delarna på fäbodan med aktivt bruk och den senare delen på en kursgård eller bystuga med möjlighet till wifi och storkök. Att tillvarata kunskaper och att öka kompetensutvecklingen inom mjölkproduktion och mjölkförädling har varit fokus under projektet.

Varför genomfördes projektet?

Projektet genomfördes för att stötta fäbodkulturens kunskapsförmedling inom mjölkförädlingen, då risken är stor att kunskapen håller på att försvinna. Allt färre bedriver småbruk med lantraser och mjölkförädling på våra svenska fäbodan. De har varit särskilt angeläget att få kunskaper om tillverkningen av säkra produkter som tillverkas på fäbodan, och att förmedla det kulturarv som vi besitter i Sverige.

Vad har genomförts i projektet

För att kunna genomföra projektet bildades en styrgrupp med representanter från de fyra regionala föreningarna, Jämtland, Gävleborg, Värmland och Dalarna samt med experter från Eldrimner som är ett nationellt resurscentrum för mathantverk. Branschansvarig i mejeri är Birgitta Sundin som har deltagit i planering och genomförande. Dessutom har Kristina Åkermo, mejerist och tillika veterinär och Tin Gumuns, mejerist varit lärare. Sammanhållande från förbundets sida har Ingela Kåreskog varit med stöd av Carin Gisslén-Schönning under 2020, och administrativt stöd via Lena Åkerlind.

Under 2020 genomfördes två prototypkurser i Hälsingland.

Kurs 1a i Hälsingland genomfördes på Krype fäbodan. Kursdeltagarna fick bo på fäbodan under 2½ dag och delta i verksamheten med att hämta vatten, mjölka kor och getter, diska och laga mat. Därutöver ingick ystningsteori och deltagarna fick tillverka ost och smör. Louise Westerberg från Svensk Lantrasavel föreläste och delgav sina erfarenheter. Annika som driver fäbodan Krype berättade om sin verksamhet och om det viktiga arbetet med att ha barnkolloverksamhet på fäbodan. En viktig kunskapsförmedling. I kurstillfället ingick att besöka två fäbodan som öppnats upp tack vare att kursdeltagare på Söderhamns lärocentrums fäbodkurs blivit inspirerade och tagit kontakter för att öppna upp och ta i bruk fäbodan.

Kurs 1b i Hälsinglandskursen förlades till Harsagården under 1½ dag.

Studiebesök gjordes på Svedbovallen och Alsjövallen i Delsbo. Denna del av kursen handlade om återkoppling från föregående kurs med livsmedelshygien, fäbodbranschriktlinjer och affärsutveckling. Deltagarna fick prova att göra småost och smör. Förbundets t.f. ordförande besökte kursen och skrev ett reportage i tidningen Svensk Fäbodkultur och utmarksbruk. På kvällen gästade Cecilia Bruce gruppen och delgav sina erfarenheter som "skojänta".

Kurs 2a 2021 Svedjebuan Jämtland

Deltagarna bodde i huvudsak på fäboden, vilken återupptogs i bruk 2020. Deltagarna fick ta del av Kristina Åkermos erfarenheter som mejerist och med återtag av gammal kunskap som avgräddning istället för separering, och smörkärnor i gammaldags laggkärl. Ystningen skedde i kokhus, och i buan fanns också en jordkällare. Alla fick handmjölka och fascinerades av att en ko som var orolig kunde stå still om kalven samtidigt drack ur en spene medan de andra blev handmjölkade. Teori kunde också genomföras i fjöset då vädrets makter försvårade att sitta ute.

Kunskap om lantraser förmedlades av Carin Andersson från Jamtli Museum. Studiebesök gjordes på Östnorbuan där Ann Eriksson berättade om sin barnkolloverksamhet och om återuppbyggnaden av fäboden. Dagarna avslutades med ett studiebesök hos Helena och Irma Tusås på Grossmyrbodarna med lantrasgetter.

Kurs 2b var förlagd till Eldrimner i Ås utanför Östersund. Teori om fäbodbranschriktlinger, livsmedelshygien samt affärsutveckling. Länsstyrelsen i Jämtlands och Dalarnas län medverkade med information om stöd till reparationer/byggnadsvård respektive fäbodstöd. Getavelsförbundets Anna Karin Gidlund informerade om föreningen och gav en mängd smakprov på ostar från getmjölk. Dessutom deltog Ylva Forsberg och berättade om ett planerat återtag av en nedlagd fäbod, Strangellsbodarna. Deltagarna fick tillverka småost, sötost och messmör i Eldrimners mejeri.

Kurs 3a På Kårebolssättern i Värmland bodde alla på sättern. Sätterverksamheten sköts genom en förening som ansvarar för att det finns säterkulla och lantrasdjur på en av säterbodarna under sommaren. Deltagarna fick delta i allt praktiskt arbete såsom hämtning av vatten i kallkällan, handmjölkning, diskning, ystning, smörtillverkning och matlagning. Värmlands representant från Fjällkoföreningen Rolf Nilsson delgav sina erfarenheter som säterbrukare.

Studiebesök gjordes på Ransbysättern där säterpojkar berättade om deras turistiska verksamhet och om djurhållningen. Deltagarna fick tillaga kolbullar. Dag tre avslutades med besök på Södra Sjörisberget där en snart 80-årig fäbodpojke tog emot och visade sitt mejeri i fäboden och de fjällkor han får låna över sommaren. Två kvinnor var på besök för tunnbrödsbak. Fäboden ligger högt och har solceller på skorstenen, vilket möjliggör wifi. Dessutom fanns rinnande vatten indraget på utedasset.

Kurs 4a På Karl-Tövåsen i Dalarna kunde deltagarna också bo på fäboden. Fäbodkullorna och tillika mejeristerna Tin Gumuns och Knis-Anna Björklöf Ersdotter är verksamma på fäboden och har lång erfarenhet från mjölkhantering och företagande. Fjällkorna maskinmjölkades och deltagarna fick alla prova på det. Ystning, smörtillverkning, messmörskok och diskning ingick i programmet, liksom ystningsteori och affärsutveckling. Kunskaper och erfarenheter om rödkullor och fjällkor förmedlades av Anna-Lena Erstadus. Studiebesök gjordes på Prästbodarna, Rättvik som är den enda fäbod som har hämtning med mjölkbil. Victoria Törnqvist berättade om sin nyutgivna bok Eldsjälar, om just fäbodbrukare. Besök gjordes även hos Land Alice och Land Örjan i Skallskog Leksand där deltagarna fick ta del av deras erfarenheter och tillika äta deras specialitet glödstekt sill.

Kurs 3b och 4b En sammanslagning gjordes av uppföljningskurserna i Värmland och Dalarna. Efter sommarens kurser på fäbod samlades deltagarna i Malung på Gärdås Jägra Bystuga. Deltagarna bodde på Malungs Camping. I denna del av kursen var fokus livsmedelshygien, fäbodbranschriktlinjer, information om fäbodstöd från länsstyrelsen Dalarna. Anna-Karin Gidlund, Getavelsförbundet gav information om föreningen och smakprov på olika getostar. Deltagarna tillverkade småost av mjölk från Perjosgården i Malungsfors, som smaksattes på olika kreativa vis. Studiebesök gjordes på Arvselen där Täpp-Lars med son och dotter Kerstin beskrev sin verksamhet. De deltog även på kvällen. Perjos-Lars Halvarsson medverkade med mjölk och delade med sig av sina erfarenheter som mångårig fäbodbrukare.

Vilka målgrupper har projektet gynnat och på vilket sätt?

Målgruppen har varit fäbodbrukare och intresserade av att starta eller utveckla fäbodbruk.

Vilka var målen för projektet?

Målet har varit

- att stimulera till kompetensutveckling, företagsutveckling och nyföretagande med fokus på produktion av främst mjölk och mjölkprodukter från lantraser i aktivt fäbodbruk - att sprida information
- att skapa kontakter och bygga nätverk mellan aktiva brukare/företagare med intresserade potentiella företagare
- att ha genomfört 4 kurser, inrymmande olika teman och med beredskap för viss anpassning efter intresseinriktning bland deltagarna
- att ha nått minst 10 deltagare per kurs
- att minst hälften av deltagarna är potentiella nyföretagare eller generationsövertagare
- att dokumentera genomförandet samt analysera och sammanställa erfarenheter från denna typ av kunskapsspridning och företagsutvecklingsinsats
- att anordna seminarier, gruppdiskussioner, föreläsningar samt företagsbesök för 40 deltagare inom produktion av mjölk och mjölkprodukter från lantraser i aktivt fäbodbruk

Vilka resultat har uppnåtts genom projektet

Antalet fäbodbrukare med mjölkproduktion och mjölkprodukter har under senare år drastiskt minskat och kurserna har varit mycket viktiga för kunskapsöverföringen och livsmedelssäkerheten. Att ha haft Eldrimners specialister på fäbodystning som kursledning har varit ypperligt. De har arbetat fram Fäbodbranschriktlinjer som Livsmedelsverket har godkänt. Att dessutom ha haft en mejerist som tillika är veterinär har gjort att deltagarna har fått ta del av aktuella kunskaper.

Lantrasföreningarna Fjällkoföreningen, Rödkulleföreningen och Getavelsföreningen har medverkat och delgivit kunskaper, kontaktytor och erfarenheter.

Länsstyrelsen har informerat om de olika fäbodstöd och möjligheter till företagsstöd som de har. Alla kursdeltagare har fått boken Fäboden – naturen, kulturen och kulturlandskapet. Recept på olika ostar har förmedlats och delats.

Informationen om kurserna har spridits i tidningen Svensk Fäbodkultur och utmarksbruk, på Eldrimners hemsida, samt på flera Facebooksidor och grupper.

Kursdeltagarna har skapat kontaktnät genom att bli medlemmar i Förbundet Svensk Fäbodkultur och utmarksbruk, i regionala och lokala föreningar och i den verksamheter som där försiggår.

Kurserna har delats upp i fyra län där den första delen alltid har varit på fäboddar och den avslutande delen på kursgård. Värmland och Dalarnas kurs sammanslogs till en.

Teman har varit: ystningsteori, praktisk ystning, mjölkning, hygien både teori och praktik, lantraser, studiebesök olika företag och fäbodverksamheter, förekommande stöd, kontaktytor och litteratur. Antalet kurstimmar har varit mer än de som programmet visar. Deltagarna har varit med på morgonmjölkning och lagat frukostarna. Studiebesök eller företagsbesökare på kvällarna har pågått längre än programmet visar. **Kurserna har omfattat sammanlagt 17 dagar.**

Kurs 1a Krype 24 tim
Kurs 1b Harsagården 13 tim
Kurs 2a Svedjebuan 25 tim
Kurs 2b Eldrimner 13 tim
Kurs 3a Kårebolssättern 23 tim
Kurs 4a Karl-Tövåsen 25 tim
Kurs 3b och 4b Malung 13 tim
Summa netto timmar 136 tim

Antalet kursdeltagare i samtliga kurser har varit 46 personer, varav 35 kvinnor och 11 män. Dessutom har 45 personer medverkat på olika sätt med föreläsningar eller studiebesök. 6 fäbodrar har besökts. 2 personer har dessutom medverkat digitalt. Styrgruppens 4 personer har också medverkat på flera kurser. Sammanlagt har 97 personer deltagit i projektet.

Utvärderingarna från deltagarna har genomgående varit mycket positiva. Genom att projektet delade upp kurserna i två tillfällen kunde uppföljning ske och deltagarna kunde framföra sina funderingar vid det senare tillfället. Studiebesöken har varit positiva både för deltagare och de besökta, genom erfarenhetsutbyten som i många fall tog längre tid än planerat och som gett nya kontaktytor.

Synergieffekt av projektets genomförande

Gamla traditionella kunskaper är angelägna att få fram då allt färre fäbodbrukare aktivt har fört över sina kunskaper. Viktigt är också att granska dem och kvalitetssäkra dem till dagens kontext i tider av livsmedelssäkerhet, hygienregler, klimatomställning och ökat behov av självhushållning.

Vad händer när projektet avslutats

Förbundet arbetar med att få fäbodkulturen nominerad på den representativa listan för kulturarv hos UNESCO i samarbete med Norge. Det är mycket angeläget att bevara detta kulturarv särskilt mejerihanteringen och arbetet med lantrasdjuren, då allt fler fäbodrar med mjölkhantering och lantraser minskar i antal.

Hur har projektets resultat spridits

Förbundet har skrivit i tidningen Svensk Fäbodkultur och utmarksbruk om projektet vid ett flertal tillfällen. Rapporter har avgivits vid Fäbodriksdagarna och vid förbundets årsmöten.

Vilka erfarenheter har projektet lett till

Projektet har lett fram till en ökad efterfrågan på kunskaps- och kompetensöverföring. Behov av fler kurser och projekt är stort. Värdet av att gamla traditioner bevaras är stort. Behov av forskning.

Rekommendationer att ge till andra som vill genomföra liknande projekt

Det har varit ett stort intresse av att delta, så fler initiativ önskas. Att Eldrimner och förekommande lantrasföreningar medverkar är att rekommendera. Knyt gärna forskare till projektet.